

Jan Paśiak

METODOLOGICZNE PROBLEMY WYWIADÓW SOCJOLOGICZNYCH

(NIEKTÓRE PROBLEMY EMPIRYCZNEGO BADANIA SOCJOLOGICZNEGO)

Metodologicznymi zagadnieniami socjologii zajmowano się u nas dotychczas głównie na poziomie podstawowych uogólnień. Wynikało to zarówno z potrzeby wypełnienia poważnej luki w tej dziedzinie, która powstała skutkiem przerwania ciągłości rozwoju socjologii, jak również z dążenia do opracowania najogólniejszych dyrektyw metodologicznych socjologii marksistowskiej. Stosowanie tych ogólnych dyrektyw metodologicznych wymaga rozwiązania całego szeregu problemów, które wypływają z jednej strony z przedmiotu badań socjologicznych (specyfiki badanej rzeczywistości), z drugiej strony z istoty badanej rzeczywistości (specyficzne cechy populacji i środowiska społecznego). Na przykład adekwatność i pewność techniki badawczej w badaniu socjologicznym zależy nie tylko od właściwego stosowania ogólnych dyrektyw metodologicznych, ale w wielkiej mierze właśnie od tego, w jakim zakresie technika badawcza uwzględnia w swej pozamerytorycznej części specyfikę badanego przedmiotu. Metodologowie socjologii stawiają zagadnienia adekwatności i pewności techniki badawczej z tego właśnie punktu widzenia, podejmując empiryczne badania samego procesu badawczego (jego poszczególnych elementów), aby na ich podstawie podnieść stopień adekwatności uzyskiwanych empirycznych wyników w badaniu socjologicznym. Jest to przesłanka rozwijania metodologii badań socjologicznych. Z koncepcją pracy w tej dziedzinie, jak również

z pierwszymi rezultatami wystąpili polscy socjologowie w publikacji *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*¹. W niniejszej rozprawie chcemy przedstawić część rezultatów naszego badania metodologicznego, które przeprowadziliśmy w roku 1966². W naszej fachowej literaturze była dotąd opublikowana tylko praca A. Fázika³.

Zakres problematyki

Problematyka, która jest przedmiotem naszego badania, należy do metodologicznych zagadnień technik badawczych.

Metodologiczne zagadnienia wywiadów są w socjologii uwzględniane dosyć szeroko. Możemy je z grubsza podzielić na dwie grupy. Do pierwszej zaliczymy problemy związane z formalną stroną wywiadów: adekwatność stosowania poszczególnych typów wywiadów, wybór wskaźników, porządek pytań lub bloków pytań, sposoby notowania informacji itd. Do grupy drugiej należą problemy związane z realizacją wywiadów, a więc z wywiadem jako procesem społecznym. Do nich należą: wybór roli dla ankieterów, miejsce realizacji wywiadów, sposób prowadzenia wywiadu itd.

Charakterystyka badania i badanej populacji

W badaniach nad technikami badawczymi w socjologii stosuje się różne schematy. Najczęściej organizuje się specjalne badania metodologiczne. Głównym ich zadaniem jest empiryczne przeanalizowanie niektórych stron techniki lub procedury badawczej.

Dla naszych celów zdecydowaliśmy się zastosować schemat

¹ Recenzję tej pracy opublikował autor niniejszego studium w dwumiesięczniku „Sociologický časopis”, 1959, R. 3, nr 5.

² Publikowana rozprawa jest częścią raportu końcowego figurującego w planie państwowym pod nr X-1-12/12, pt. *Modyfikacja procedur i technik w konkretnych warunkach historycznych*.

³ A. Fázik, *O niektórych próbach metodologicznych w jednym konkretnym badaniu*, „Sociologický časopis”, 1967, R. 3, nr 2.

metodologicznego badania równoległego. Schemat ten polega na tym, że badanie metodologiczne przebiega jednocześnie z innym (merytorycznym) badaniem i analizuje tylko niektóre z jego aspektów. Jego główny walor stanowi fakt, iż przedmiotem analizy jest rzeczywisty proces badawczy. W badaniu metodologicznym wykorzystaliśmy tę samą osobę, co w badaniu merytorycznym (głównym). Ten sposób postępowania wybraliśmy dlatego, że cel badania wykluczał wykorzystanie innych osób, jak również dlatego, że nie mogliśmy stosować wywiadów powtórnych. Fakty te zdecydowały o zakresie naszego badania nakierowanego na obserwację pewnych obiektywnych stron realizowanego wywiadu.

Do przeprowadzenia obserwacji wywiadu użyliśmy kwestionariusza „Rejestr metodyczny”, który obejmował dziewięć punktów. Poinformowaliśmy ankieterów, że „Rejestr metodyczny” nie ma żadnego związku z oceną ich pracy badawczej, że chodzi tu tylko o uzyskanie bardzo cennych danych dla naukowego opracowania tego zagadnienia. Tak też ankieterzy pojęli swoje zadanie. Uzyskaliśmy RM ze wszystkich, tj. z 2911 wywiadów (próbą reprezentatywną badania merytorycznego)⁴. W badaniu merytorycznym zastosowano technikę wywiadu standaryzowanego. Obecnie zdajemy sobie sprawę z tego, że w omawianym badaniu posunęliśmy interesującą nas problematykę tylko do pewnego poziomu, na którym znowu wyrastają coraz to dalsze problemy metodologiczne. Stwierdziliśmy, że informacje uzyskane w naszym badaniu mają dwojaki charakter: są z jednej strony funkcją sytuacji wywiadu, z drugiej zaś funkcją poglądów ankieterów na tę sytuację. Te dwa różne aspekty zgromadzonego materiału empirycznego staramy się rozróżniać w ich interpretacji.

W badaniu naszym skupiliśmy uwagę na następujących podstawowych problemach: 1. akceptacja roli ankietera przez respondenta; 2. zgoda respondenta na udzielenie wywiadu; 3. eks-

⁴ Badanie merytoryczne obejmowało próbę reprezentatywną stałych pracowników rolniczych spółdzielni produkcyjnych (JRD) w Słowacji. Przedmiotem badania były: 1. struktura społeczna; 2. identyfikacja z JRD jako formą produkcji rolnej; 3. zadowolenie z pracy; 4. profil kulturalny.

presyjna i informacyjna funkcja wywiadu; 4. czas trwania wywiadu, a czas całego pobytu ankietera u respondenta; 5. społeczne funkcje badania.

Są to problemy należące do wyodrębnionej przez nas drugiej grupy zagadnień. W niniejszej pracy skupimy naszą uwagę na problematyce akceptacji roli.

Ogólna ilość 2911 rejestrów metodycznych nie nadawała się w całości do opracowania jako próba reprezentatywna dla zwykłych ankieterów. Należało wyeliminować tę okoliczność, że poszczególni ankieterzy dokonywali niejednakowej ilości wywiadów (od 3 do 25) — jak i tę, że część wywiadów (i odpowiadających im raportów metodycznych) pochodziła od szesnastu pracowników naukowych Zakładu Socjologii Słowackiej Akademii Nauk.

Z ogółu 2911 rejestrów wyłączono najprzód 298 rejestrów niepełnych, oraz 363 pochodzące od pracowników naukowych. Dla pozostałych 2250 rejestrów wyliczono dominantę ilości rejestrów przypadających na jednego ankietera; wynosiła ona 8 rejestrów — i ilość tę wykonało 50 ankieterów, tj. grupa najliczniejsza. Dla grup pozostałych, w których dominanta została przekroczona, odrzucono losowo ogółem 536 nadliczbowych rejestrów.

W rezultacie uzyskano zbiorowość 1714 rejestrów metodycznych reprezentatywną dla ankieterów i — jak się okazało po przetestowaniu — dla respondentów⁵.

Na każdy „Rejestr metodyczny” nanieśliśmy podstawowe cechy respondenta z metryki wywiadu i podstawowe cechy ankietera z „Kwestionariusza dla badacza”. Pozwoliło to nam na dokonywanie analiz „Rejestru metodycznego” na podstawie powiązania danych o ankieterze z danymi o respondencie. W ten sposób uzyskaliśmy kompleksowy materiał o każdym wywiadzie. Do sprawdzenia hipotez zastosowaliśmy test χ^2 i test T (Czuprowa).

⁵ Reprezentatywność próby respondentów (1714) wobec próby podstawowej (2911) analizowaliśmy testem χ^2 w zakresie następujących cech: płeć ($\chi^2 = 0,3621$, 1 ss, $p < 0,05$), wiek ($\chi^2 = 1,0994$, 7 ss, $p < 0,05$), wykształcenie ($\chi^2 = 3,1783$, 6 ss, $p < 0,05$).

Podstawy teoretyczne

Ponieważ technika badawcza wywiadu socjologicznego zyskała sobie poważne znaczenie między technikami badawczymi w naukach społecznych, także i współczesna metodologia poświęca jej wiele uwagi. Istnieje cały szereg prac z tego zakresu. Do najczęściej cytowanych należą jednak prace H. H. Hymana, R. L. Kahna, Ch. F. Cannela, A. V. Cicourela i F. M. Lopeza⁶. Są to prace bardzo inspirujące, zawierające cenne doświadczenia. Teoretycznym punktem wyjścia, wspólnym dla wszystkich wspomnianych autorów, jest podejście fenomenologiczne, którego można dopatrzeć się w pewnych szczególnych cechach ich twórczości. Z tym punktem wyjścia wiąże się również widoczna inklinacja do koncepcji *Gestaltpsychologie* z dążeniem do wytworzenia teoretycznego modelu interakcji i interkomunikacji. W tym aspekcie nagromadzono już wiele materiału rzeczowego.

Antytezą tych koncepcji są neopozytywistyczne założenia modeli komunikacji, które najwyraźniej występują u G. A. Lundberga⁷. Jego teoretyczne modele systemów komunikacji są dla nas bardziej inspirujące i pozwalają w większym stopniu na stosowanie niektórych doświadczeń także przy innych założeniach teoretycznych.

Tendencji do przystosowania lundbergowskich założeń metodologicznych jest więcej i stopniowo zaczynają się one ujawniać także wśród socjologów, którzy świadomie stosują w tej dziedzinie metodologiczne założenia marksizmu. W naszym konkretnym przypadku idzie nam o obiektywne poznanie pewnej formy komunikacji międzyludzkiej w specyficznych warunkach, o poznanie determinantów tego zjawiska. Determinantów tych nie ograniczamy jedynie do psychicznych elementów jednostki, ale pra-

⁶ R. L. Kahn, Ch. F. Cannel, *The Dynamics of Interviewing*, Nowy Jork 1965; A. V. Cicourel, *Method and Measurement in Sociology*, Nowy Jork 1964; H. H. Hyman, *Interviewing in Social Research*, Chicago 1954; F. M. Lopez, *Personal Interviewing, Theory and Practice*, Nowy Jork 1965.

⁷ G. A. Lundberg, *Sociology*, 1954.

gniemy je poznać także w szerszych społecznych warunkach, w jakich proces ten przebiega. Ogół tych społecznych i psychicznych determinantów składa się na sytuację wywiadu, w której jest on realizowany. W naszym badaniu staramy się unikać skrajności fenomenologizmu i neopozytywizmu. Jesteśmy świadomi, że wiąże się z tym cały szereg problemów. Jednym z nich jest problem stosunku istoty do przypadkowości, który można rozwiązać tylko w drodze systematycznego badania w celu poznania natury tego zjawiska.

Podstawowe pojęcia

Przedmiotem naszego badania empirycznego jest realizacja wywiadu (*interviewing*). W literaturze specjalistycznej stosuje się zmiennie terminy *interview* i *interviewing*⁸.

Wywiad charakteryzują następujące główne cechy: a) technika obserwacji naukowej, b) stosowana w procesie interakcji i werbalnej interkomunikacji (*face to face*) niekiedy również w formie pośredniej, c) celem uzyskania społecznej informacji, d) z pewnym określonym zamiarem.

W naszej definicji kładliśmy nacisk na to, że wywiad jest techniką obserwacji naukowej, aby funkcjonalnie odróżnić tę formę od rozmowy (*rozhovoru*), a zarazem podkreślić, że chodzi tu o pozyskanie „informacji społecznej” (*information-getting-interview*). Taki typ wywiadu nie ma na celu „[...] uzyskania materiału, który utrzymywał się w podświadomości, a z którego respondent nie zdawał sobie sprawy. Jest to rzecz wywiadu psychiatrycznego i technik psychoterapii. Wywiad dla zdobycia informacji nie ma psychoterapeutycznego charakteru. Właśnie to, że nie występuje tu zamiar jakiegokolwiek zmiany (w świadomości

⁸ Wiele komplikacji powodują nieścisłości przekładów. W naszej (słowackiej — przyp. tłum.) literaturze używa się terminu *rozhovor* zarówno w znaczeniu *interview*, jak *interviewing*. Nie będziemy się tu zajmować problemami terminologicznymi; ograniczymy się jedynie do sprecyzowania stosowanych pojęć.

respondenta), chyba najostrzej różnicuje wywiad dla pozyskania informacji od wszelkich innych rodzajów wywiadów”⁹.

Jednak definicja taka jest bardzo ogólna. Możemy nią objąć wiele typów wywiadów. Wydaje się, że uściślić ją możemy przez wskazanie bezpośredniego celu. Z tego punktu widzenia możemy podzielić wywiady na:

a) spożytkowujące informację społeczną (prasowy, prowadzony dla celów kadrowych itp.),

b) weryfikujące hipotezy naukowe (badawczo-informacyjny)¹⁰.
W naszym przypadku badamy ten ostatni typ wywiadu.

W tym aspekcie możemy zdefiniować także realizację wywiadu. Jest to względnie krótki proces wzajemnego oddziaływania na siebie ludzi na podstawie uprzednio zdefiniowanych ról, w którym to procesie za pośrednictwem osobistych interakcji i komunikacji werbalnej (która ma specyficzny charakter ze względu na uprzednio określoną rolę i zakres) uzyskuje się potrzebne (dla weryfikacji hipotez naukowych) informacje społeczne.

Sytuacja wywiadu jest określana obiektywnymi i subiektywnymi determinantami. Obiektywne musimy uwzględniać przy planowaniu sytuacji wywiadu, na subiektywne możemy wpływać w mniejszej lub większej mierze¹¹. Model determinantów, które warunkują sytuację wywiadu, przedstawia ryc. 1.

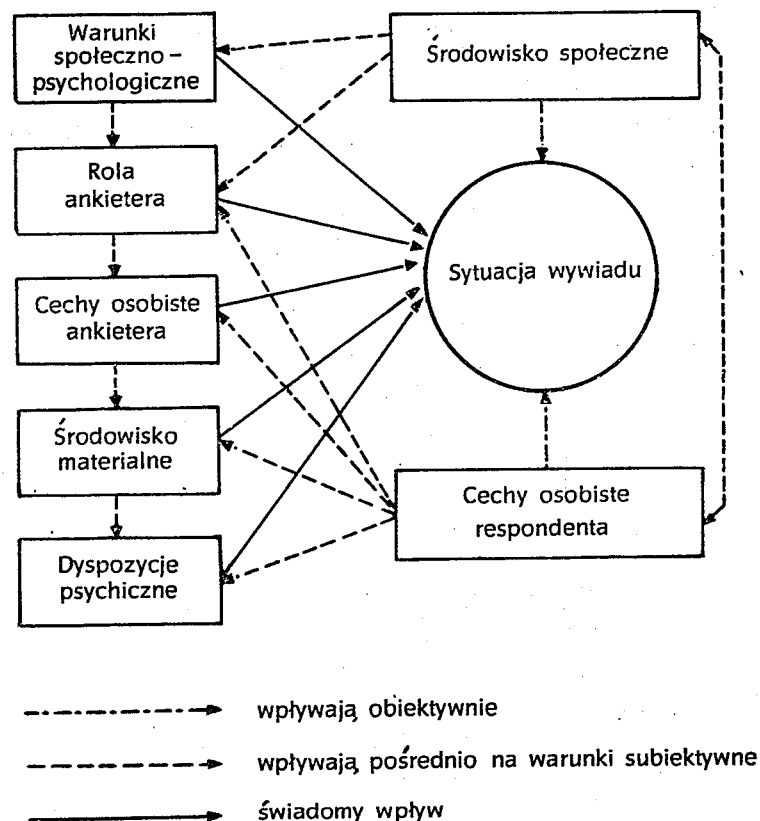
1. „Środowisko makrospołeczne” rozumiemy jako konkretne warunki gospodarcze, polityczne i ideologiczne. Procesy interakcji i interkomunikacji nie mogą być niezależne od tego, jaki jest konkretny stopień demokracji, jaki jest charakter stosunków społecznych i produkcyjnych, jaka panuje ideologia.

Z tych warunków społecznych wynikają także główne cechy społeczne respondentów (poziom wykształcenia i kultury, społeczne funkcje i role).

⁹ Kahn, Cannel, *op. cit.*, s. 18—19.

¹⁰ W terminologii angielskiej odpowiadałoby to mniej więcej określeniu „*research-information-interview*”.

¹¹ Planowanie jako procedura rozstrzygająca wymaga poznania systemu, o którym będziemy decydować, jak również celu, który pragniemy osiągnąć. Sytuacja wywiadu zależna jest nie tylko od uświadomionych determinantów, lecz również od merytorycznej treści badania.

Ryc. 1

Są to warunki, które mają charakter obiektywny, a wpływają nie tylko na treść informacji, ale i na jej formę. Przy projektowaniu techniki badawczej nie możemy na nie wpływać, ale musimy w stopniu maksymalnym brać je pod uwagę w merytorycznym i formalnym programie techniki badawczej.

2. „Warunki społeczno-psychologiczne”. Do warunków tych zaliczamy pewne tradycje przekazywania informacji w określonej formie w konkretnej społeczności. Istotny wpływ przy tym mogą mieć poprzednie doświadczenia w zakresie przekazywania informacji w tej lub innej formie; świadomość, że nie występują

pewne szczególne konsekwencje przekazania informacji, oraz świadomość jej doniosłości wśród ogółu danych i znaczenia dla praktyki społecznej. Z tego właśnie wypływa rola, którą respondent przyjmuje na siebie w procesie wywiadu.

3. „Rola ankietera”. Z góry przygotowana najbardziej adekwatna rola. Tradycja i prestiż takiej roli u ankietera i respondenta. Na tę zmienną możemy dowolnie wpływać.

4. „Cechy osobiste respondenta”. Płeć, wiek, wykształcenie, zawód i wynikająca stąd rola.

5. „Cechy osobiste ankietera”. Te same zmienne co u respondenta, plus jego umiejętności jako rozmówcy, wygląd zewnętrzny. Możemy to w pełni kontrolować przez dobór ankieterów.

6. „Środowisko materialne”. Miejsce realizacji wywiadu. Unikanie zakłócających okoliczności. Możemy wpływać na to częściowo.

7. „Warunki psychiczne”. Aktualna psychiczna dyspozycja respondenta i ankietera. Możemy panować nad tym tylko częściowo.

Model wskazuje, że większą część determinantów, które wpływają na sytuację wywiadu, możemy kontrolować. Empiryczne badania metodologiczne gromadzą doświadczenia po to, abyśmy mieli wpływ na te determinanty i mogli osiągnąć wysoki stopień adekwatności i pewności wywiadów. Z tego punktu widzenia możemy mówić o czterech podstawowych wskaźnikowych funkcjach wywiadów¹².

1. Funkcja komunikatywna mówi o tym, czy i na ile doszło w procesie interkomunikacji w wywiadzie, do przekazania treści informacji.

2. Funkcja interaktywna wskazuje, jak przebiegała interakcja, co jej przeszkadzało lub co ją uniemożliwiało.

3. Funkcja ekspresyjna wskazuje, czy wypowiedzi są szczere.

4. Funkcja informacyjna mówi o tym, jaki jest zakres i jakość informacji uzyskanych przez badacza.

¹² O funkcjach tych mówimy przez analogię do funkcji wypowiedzi, które przedstawił S. Nowak [w:] *Studia z metodologii nauk społecznych*, Warszawa 1965 (oprócz funkcji 2).

Jeżeli uda nam się stworzyć jednakowe w przybliżeniu warunki dla sytuacji wszystkich prowadzonych wywiadów, możemy wtedy zakładać, że uzyskane różnice w (treści) informacji są funkcją różnic w obiektywnej sytuacji respondenta, a nie funkcją różnic wpływających z nieidentycznych warunków prowadzenia wywiadów i sytuacji wywiadów. Osiągnięcie tego w praktyce nie jest takie proste. Bez kontroli jednak nad wymienionymi determinantami nie możemy uzyskanych informacji interpretować ani budować na ich podstawie uogólnień jakiegokolwiek stopnia.

Akceptacja roli ankietera przez respondenta (interviewer role)

Jednym z czynników, które wpływają różnicująco na sytuację wywiadu, jest rola ankietera¹³. Rola przez nas badana ma kilka specyficznych cech:

1. jest to rola przypisana (*role prescription*);
2. jest ona ograniczona do pewnego czasu i określonej sytuacji;
3. nie jest jeszcze zinstytucjonalizowana;
4. nie ma jeszcze wyraźnie utrwalonego statusu.

W tym zakresie zastosowaliśmy tę rolę po raz pierwszy.

Programowanie (planowanie) roli ma w badaniu tego typu dwie funkcje: 1. Osiągnąć wysoki stopień uniformizacji pozycji, zachowania się i reakcji ankietera. W tym aspekcie mówimy o optymalnej depersonalizacji jego roli. 2. Osiągnąć wysoki stopień personalizacji roli respondenta.

Już w pilotażu badania stwierdziliśmy, że przy wyborze kandydatów do roli ankieterów musimy być bardzo ostrożni. W naszym przypadku treść badania wymagała wyłączenia wszystkich osób, które z racji pełnionych uprzednio albo aktualnie ról mogły

¹³ Rolę określamy jako „względnie stały i wewnętrznie spójny system zachowań (działań) będących reakcjami na zachowania innych osób, przebiegających według mniej lub więcej wyraźnie ustalonego wzoru, których grupa oczekuje od swych członków” (J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1963).

wzbudzić u respondentów uprzedzenia i idiosynkrazje wobec przypisanej im roli.

Musieliśmy pilnie baczyć, aby przypisana rola ankietera nie identyfikowała się w świadomości respondentów z jakąś inną rolą, która była znana w ich środowisku w związku z kolektywizacją lub z obowiązkowymi dostawami produktów rolnych. Na uprzedzenia wobec pewnych ról wpływają przecież pewne konkretne warunki społeczne; zwłaszcza na wsi jest to problem bardzo istotny.

Wychodząc z tych założeń wyznaczyliśmy w naszym badaniu dla ankietera rolę następującą: „współpracownik Instytutu Socjologicznego Słowackiej Akademii Nauk”. Rola ta była dla ogromnej większości respondentów nie znana, co wykorzystaliśmy po to, aby ją szczegółowo wyjaśniać w trakcie badania, a jednocześnie wyjaśniać rolę respondenta i cel badania.

Ankieterzy akceptowali ją, wnosili do niej własne zainteresowania i własne przeświadczenie o znaczeniu realizowanego badania. Wynikało stąd niebezpieczeństwo zbyt silnej identyfikacji respondenta z ankieterem (*good rapport*) i ułatwienia mu jego roli (tak odpowiadać, aby to „podało się” ankieterowi). Z drugiej strony pojawiły się tendencje do „wczuwania się” (*insight*) w jego rolę przez respondenta.

Rola, którą wyznaczyliśmy rolnikom-spółdzielcom (respondentom) była dla nich nie znana. Wpływało to stąd, że od dłuższego czasu badań takich nie prowadzono. Musieliśmy wzbudzić zaufanie respondenta do roli ankietera, a jednocześnie wyjaśnić respondentowi jego własną rolę. Bardzo ważnym momentem było wyjaśnienie respondentowi jego wyboru (wybór losowy) do tej roli, zaakcentowanie anonimowości i wykluczenie jakichkolwiek konsekwencji udzielania informacji.

W badaniu chodziło nam o to, aby stwierdzić, jak respondenci tę rolę przyjmują (akceptują) i jakie są związki między stopniem akceptacji roli a pozostałymi elementami sytuacji wywiadu. Pod pojęciem akceptacji rozumiemy stosunek respondenta do roli ankietera¹⁴. Stosunek ten można obserwować nie tylko

¹⁴ Odmawianie wywiadu nie należy do zakresu tej problematyki. W całej podstawowej próbie odmówiło wywiadu 1,45% respondentów.

w manifestowaniu roli, ale także w przebiegu całego wywiadu. Ankieter obserwacje swoje klasyfikował w standaryzowanych kategoriach: 1 — dobry; 2 — niezbyt dobry; 3 — zły; 4 — trudno osądzić; 5 — było mu to obojętne. Kategorie te (ich treść) sprawdziliśmy u dwudziestu ankieterów i skonstruowaliśmy następujące stopnie akceptacji:

1. dobra — akceptacja pozytywna A
2. 4 + 5 — akceptacja neutralna B
3. 2 + 3 — akceptacja negatywna C

Kontinuum stopni wyrażone jest przez stopnie jakościowe (A , B , C). Każdy stopień jakościowy wyraża się w pewien sposób ilościowy (interwał). Po dokonaniu analizy statystycznej całego materiału doszliśmy do wniosku, że interwały te mają pewne charakterystyczne właściwości. Całość jakościowego i ilościowego aspektu akceptacji nazwaliśmy efektem akceptacji roli — ER .

Jeżeli próbę przyjmujemy za 100%, otrzymamy następujące ER :

I. Niwelujący efekt akceptacji roli — ERn

$$A = B = C$$

II. Trendowy efekt akceptacji roli — ERt

pozytywny efekt trendowy, jeżeli $A < B + C$, gdzie $A > B$ i $A > C$

neutralny efekt trendowy, jeżeli $B < A + C$, gdzie $B > A$ i $B > C$

negatywny efekt trendowy, jeżeli $C < A + B$, gdzie $C > A$ i $C > B$

III. Zgodny efekt akceptacji roli — ERk

$$A = B + C, \text{ gdzie } B \neq 0 \text{ i } C \neq 0$$

Dotyczy to również B i C .

IIIa. Zgodny dychotomiczny efekt akceptacji roli — ERk , di

$$A = C \text{ i } B = 0; A = B \text{ i } C = 0; \\ B = C \text{ i } A = 0.$$

IV. Dominujący efekt akceptacji roli — ERd

$$A > B + C, \text{ gdzie } B \neq 0 \text{ i } C \neq 0$$

Dotyczy to również B i C .

V. Dychotomiczny efekt akceptacji roli — $ERdi$

$$A > B \text{ i } C = 0$$

$$A > C \text{ i } B = 0$$

Dotyczy to również B i C .

VI. Absolutny efekt akceptacji roli — ERa

$$A = 100; B = 100; C = 100.$$

Jako optymalny stopień akceptacji roli (który warunkuje wysoki stopień funkcji informacyjnej, komunikatywnej, ekspresyjnej i interaktywnej) możemy już uznać pozytywny dychotomiczny efekt akceptacji roli ($A > B$ i $C = 0$). Nasze badanie wykazało, że już pozytywny dominujący efekt akceptacji roli ($A > B + C$, gdzie $B \neq 0$ i $C \neq 0$) jest wystarczający dla zapewnienia dostatecznego stopnia wspomnianych funkcji wywiadu. W naszym badaniu osiągnęliśmy następujący pozytywny dominujący efekt akceptacji roli:

$$\text{akceptacja pozytywna } A = 56,25\%$$

$$\text{akceptacja neutralna } B = 36,75\%$$

$$\text{akceptacja negatywna } C = 7,00\%$$

Założona przez nas i deklarowana rola była więc akceptowana wystarczająco pozytywnie.

Wyberzemy teraz niektóre bardziej interesujące rezultaty z dalszej analizy akceptacji roli.

Wpływ podziału polityczno-administracyjnego (podziału Słowacji na kraje, odpowiedniki naszych województw — przyp. tłum.) okazał się dla kwestii akceptacji roli mało znaczący. W naszej hipotezie zakładaliśmy, że Instytut Socjologiczny SAN i nauka socjologii najlepiej są znane w kraju zachodniosłowackim, najmniej zaś we wschodniosłowackim. Hipoteza nasza nie potwierdziła się. Kraje zachodnio- i wschodniosłowacki mają bardzo podobne elementy akceptacji. Natomiast kraj środkowosłowacki ma trochę inny wskaźnik ER .

Kraj	A	B	C
zachodniopolski	56,89%	35,34%	7,77%
środkowopolski	54,56%	41,29%	4,15%
wschodniopolski	56,91%	35,68%	8,41%

Kraj środkowopolski ma względnie wyższą neutralną akceptację roli, a niższą zarówno pozytywną, jak negatywną. We wszystkich jednak krajach dominuje pozytywny *ER*. Ta różnica między krajem środkowopolskim a pozostałymi ujawniła się również przy innych wskaźnikach.

Spśród cech osobistych ankietera i respondenta najsilniej wpływają na akceptację roli przez respondentów wiek i płeć. Znacznie większy stopień akceptacji roli osiągnęli ankieterzy mężczyźni niż kobiety.

Tę niską akceptację pozytywną roli ankieterów ukazuje nam analiza roli według płci ankieterów (tab. 1).

Tabela 1

Wpływ płci ankietera na akceptację roli przez respondenta

Akceptacja roli Płeć ankietera	Dobra		Niezbýt dobra		Zła		Trudno osądzić		Obojętna		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Mężczyźni	881	58,97	85	5,69			358	23,96	170	11,38	1494	100
Kobiety	83	37,73	29	13,18	6	2,73	68	30,91	34	15,45	220	100
Σ	964	56,25	114	6,65	6	0,35	426	24,85	204	11,90	1714	100
Kobiety	A = 37,73%,		B = 46,36%,		C = 15,91%,							
Mężczyźni	A = 58,97%,		B = 35,34%,		C = 5,69%,							

U kobiet występuje naturalny trendowy efekt roli (*ERt*); mężczyźni osiągnęli pozytywny dominujący efekt roli (*ERd*).

Na podstawie dalszej analizy doszliśmy do wniosku, że kobiety ankieterki uzyskują niską akceptację roli przede wszystkim u kobiet respondentek.

Na podstawie naszych doświadczeń przypuszczamy, że podobna akceptacja przejawiałaby się w tej zbiorowości również przy inaczej założonej roli ankietera. Wynikałoby z tego, że lepiej do roli ankietera wybierać mężczyzn niż kobiety. Prawdopodobnie

w zbiorowości tej występują uprzedzenia do roli kobiety, które obniżają stopień akceptacji jej roli jako ankieterki.

W hipotezie roboczej zakładaliśmy, że respondenci w młodszych kategoriach wieku będą lepiej akceptować rolę ankieterów niż starsi wiekiem. Nasza hipoteza nie potwierdziła się (tab. 2).

Tabela 2

Wpływ wieku respondenta na akceptację roli ankietera

Akceptacja roli Wiek respondenta	Dobra		Niezbýt dobra		Zła		Trudno osądzić		Obojętna		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Do 20 lat	20	57,14	3	8,57	1	2,86	6	17,14	5	14,29	35	100
21 — 30	72	50,00	10	6,94			43	29,87	19	13,19	144	100
31 — 40	177	58,61	19	6,22			71	23,57	35	11,60	302	100
41 — 50	251	61,38	25	6,11	1	0,24	96	23,47	36	8,80	409	100
51 — 60	264	55,94	29	6,14	2	0,42	115	24,36	62	13,14	472	100
Ponad 60 lat	178	15,01	28	8,02	2	0,57	94	26,93	47	13,47	349	100
Brak danych	2	66,67					1	33,33			3	100
Σ	964	56,25	114	6,65	6	0,35	426	24,85	204	11,90	1714	100

We wszystkich grupach wieku występuje *ER* pozytywny trendowy, tylko w grupie wieku 21—30 lat występuje *ER* pozytywny zgodny.

Inny rezultat otrzymaliśmy przy analizie struktury wieku ankieterów (tab. 3).

Tabela 3

Wpływ wieku ankietera na akceptację roli przez respondenta

Akceptacja roli Wiek	Dobra		Niezbýt dobra		Zła		Trudno osądzić		Obojętna		Σ	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Do 20 lat	27	40,30	5	7,46			19	28,36	16	23,88	67	100
21 — 30	216	43,99	45	9,16	2	0,41	161	32,79	67	13,65	491	100
31 — 40	481	64,74	37	4,98	3	0,40	151	20,32	71	9,56	743	100
41 — 50	165	53,75	20	6,51	1	0,32	80	26,06	41	13,36	307	100
Ponad 50 lat	75	77,76	7	6,66			15	14,15	9	8,49	106	100
Σ	964	56,25	114	6,65	6	0,35	426	24,85	204	11,90	1714	100

Kategoria wieku ankierów do 20 lat oraz 21—30 osiągnęła *ER* neutralny trendowy. Pozostałe kategorie wieku osiągnęły *ER* pozytywny trendowy.

Znaczy to, że do roli tej należy dobierać ankierów starszych wiekiem.

Zakładaliśmy w naszej hipotezie roboczej, że im wyższe będzie wykształcenie respondentów, tym wyższa będzie również akceptacja roli ankiera. Hipoteza ta się potwierdziła.

Wykształcenie	A.	B	C
podstawowe	55,68%	27,21%	17,11%
niepełne średnie	58,78%	35,96%	5,26%
średnie	88,88%		11,12%

W dwóch niższych kategoriach przeważa *ER* pozytywny dominujący, natomiast w kategorii wykształcenia średniego pozytywny dychotomiczny, gdzie neutralna akceptacja wynosi 0.

Wpływ osobistych cech respondenta na akceptację roli ankiera w całości widzimy na diagramie 1; wpływ wieku i płci ankierów na akceptację roli przez respondentów ukazuje diagram 2.

DIAGRAM 1. WPŁYW CECH DEMOGRAFICZNYCH RESPONDENTA NA AKCEPTACJĘ ROLI ANKIETERA

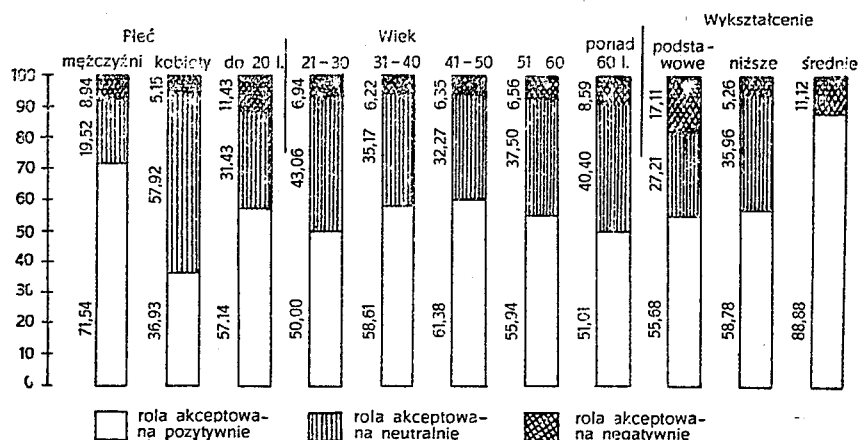
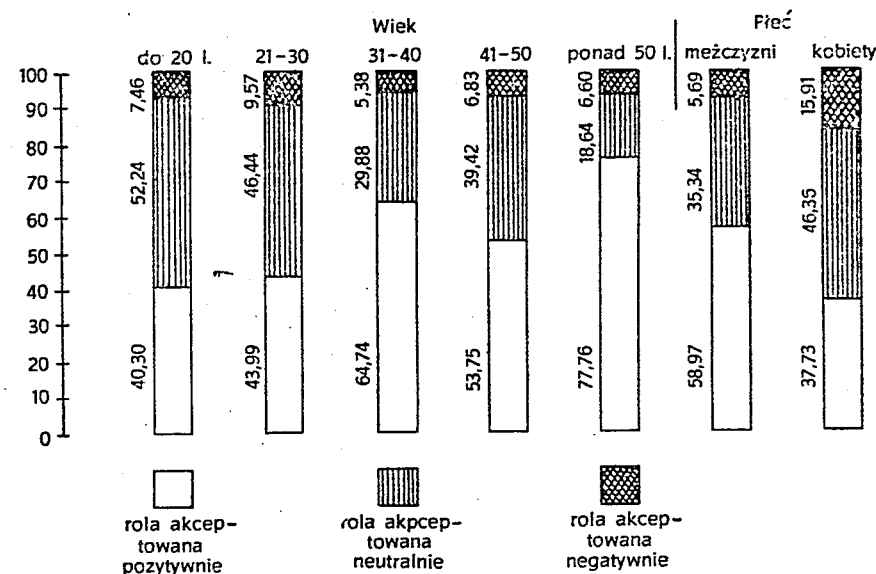

DIAGRAM 2. WPŁYW WIEKU I PŁCI ANKIETERÓW NA AKCEPTACJĘ ROLI PRZEZ RESPONDENTA

W naszym badaniu pragnęliśmy stwierdzić, jaki wpływ wywiera akceptacja roli na poszczególne aspekty wywiadu. W pracy niniejszej wskażemy tylko niektóre z nich. Silny związek ujawnił się między stopniem akceptacji roli a zgodą na udzielenie wywiadu. Zgodę respondenta na wywiad podzieliliśmy na podstawie obserwacji ankierów na trzy kategorie: 1. zgoda chętna; 2. zgoda po szczegółowym wyjaśnieniu celu badania; 3. zgoda dość niechętna.

Związek między akceptacją roli a zgodą na udzielenie wywiadu ukazuje tabela 4. Nasz test *T* (Czuprąwa) wskazuje na istnienie silnego związku ($T = 0,6173$). Pozytywna akceptacja roli wiąże się w 88,07% z chętną zgodą, w 11,31% ze zgodą po wyjaśnieniu, a w 0,62% z niechętną zgodą. Negatywna akceptacja wiąże się w 39,17% ze zgodą po szczegółowym wyjaśnieniu, w 36,66% ze zgodą chętną, a w 24,17% ze zgodą niechętną.

Względnie podobna zależność ujawniła się między: 1. akcep-

Tabela 4

Wpływ akceptacji roli na zgodę na udzielenie wywiadu

Akceptacja roli	Zgoda na wywiad							
	chętna zgoda		zgoda po wyjaśnieniu		niechętna zgoda		Σ	
	N	%	N	%	N	%		
Dobra	849	88,07	109	11,31	6	0,62	964	100
Nieźbyt dobra	41	35,97	45	39,47	28	24,56	114	100
Zła	3	50,00	2	33,33	1	16,67	6	100
Trudno osądzić	257	60,33	137	32,16	32	7,51	426	100
Obojętna	111	54,41	61	29,90	32	15,69	204	100
Σ	1261	73,57	354	20,65	99	5,78	1714	100

tacją roli a chęcią respondenta do odpowiadania na pytania oraz 2. akceptacją roli a ekspresyjną funkcją wywiadu. (W pierwszym przypadku $\chi^2=382,74$; 8 ss; $p<0,0001$; $T=0,2809$. W drugim przypadku $\chi^2=306,806$; 8 ss; $p<0,0001$; $T=0,2561$.)

Zależności te ilustrują diagramy 3 i 4.

DIAGRAM 3. WPŁYW AKCEPTACJI ROLI NA CHĘĆ ODPOWIEDZANIA

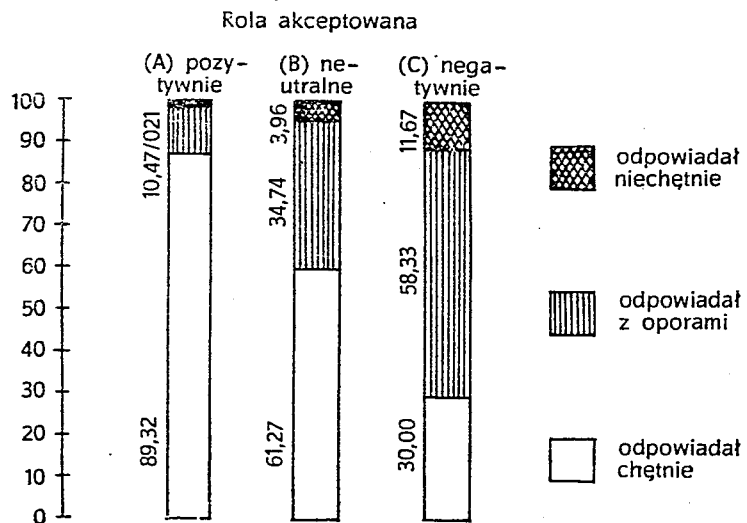
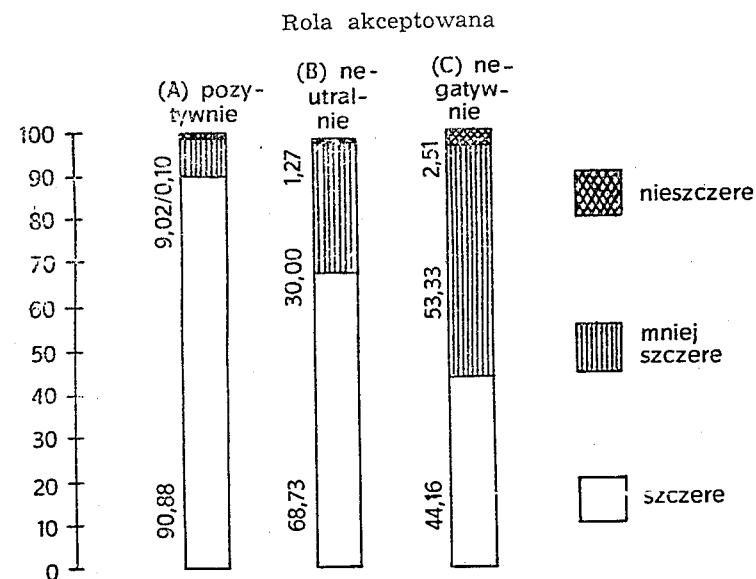

DIAGRAM 4. WPŁYW AKCEPTACJI ROLI NA CHARAKTER ODPOWIEDZI

Opisane tu rezultaty naszych badań wskazują, że należy zbadać dalszy wpływ akceptacji roli na realizację wywiadów w wybranych zbiorowościach i w wybranych planowanych rolach. Tej problematyce pragniemy się poświęcić w dalszych badaniach metodologicznych.

Nasze badanie metodologiczne potwierdziło niezbędność rozwiązania tych problemów, jeśli chcemy podnieść obiektywność poznania zjawisk społecznych.